

Műhely

Szegedy-Maszák Mihály

ÚJ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET

A vállalkozás fő célja

Legutóbb az 1960-as években jelent meg átfogó igényű, sok munkatárs együttműködésével készült magyar irodalomtörténet. Azóta ugyanez az eredetileg hatkötetes sorozat jelent meg, változatlan utánnyomásban. Általános a vélemény, hogy e munka már elavult. A legutóbbi évtizedekben többször is történt kísérlet új magyar irodalomtörténet megírására, de e próbálkozások egyike sem járt sikerrel. Külföldön, nemzetközi ülészakokon, folyóiratokban és könyvekben is egyre gyakrabban teszik szóvá, hogy a magyar irodalom nemzetközi ismertsége viszonylag csekély, s ennek egyik oka az, hogy idegen nyelven nem létezik olyan kézikönyv, mely külföldi olvasók igényeit figyelembe véve tudna áttekintést adni a magyar irodalomról. A legutóbbi két ilyen vállalkozás közül a Corvina Kiadó által több nyelven is kiadott, 1980 körül készült kötet az akkori magyarországi politikai követelményeknek megfelelően készült, és rossz fordításban jelent meg; Czigány Lóránt *The Oxford History of Hungarian Literature* (Clarendon Press, Oxford, 1984) című könyve pedig egyrészt magán viselte az egyéni elfogultságból eredő hátrányt, másrészt kénytelen volt állandóan hangsúlyozni a szembenállást a magyarországi hivatalos véleménnyel.

A hatkötetes akadémiai irodalomtörténet elkészülte óta a politikai helyzet megváltozott. Nincs szükség olyan engedményekre, amelyek előnytelenül hatottak a korábbi vállalkozásra. Közben a magyar irodalomtörténetészeknek két új nemzedéke is felnőtt. Új irányzatok érvényesültek a tudományban, a hazai kutatás lényegesen közelebb került a nemzetközihez, és nagyon sok új eredmény halmozódott fel. Legfőbb ideje, hogy új összefoglalás készüljön a magyar irodalom történetéről. Olyan munka, melynek angol, sőt szükség esetén más idegen nyelvű változatát is létre lehet hozni, s így méltán képviselheti a hazai tudományt a nemzetközi tudományos életben. Elképzelésünk szerint ez a kézikönyv bizonyos mértékig érvényre juttatná a nemzetközileg jelenleg fontos szerepet játszó tudományos irányzatok, így a hermeneutika, a dekonstrukció, az újhistorizmus, a művelődéstörténet (*Kulturgeschichte, cultural studies*), a feminista kritika stb. szempontjait, és igazodnék a napjainkban világszerte elterjedt szaknyelvhez.

Alapelvek

Az irodalmat a lehető legtágabb értelemben vesszük. A tudomány jelenlegi nemzetközi irányzatainak megfelelően kérdés tárgyává válik a korszak, irányzat, életmű, sőt a véglegesen befejezettek, lezártak tekinthető egyedi mű korábban megszokott fogalma. Amit szépirodalomként emlegetünk, nemzetközileg nem elfogadott, nem egyértelműsíthető fogalom. Kitalált és nem kitalált szembeállítások korántsem magától értetődő. Az emlékirat nem kevésbé része az irodalomnak, mint a regény. A napló vagy a prózában írott levél sem elhanyagolható. Történetírás és elbeszélés szorosan összefügg egymással. Nemcsak a középkorban, de később is, s ennek rendszeres, a történettudomány elméletét is figyelembe vevő vizsgálatával mind ez idáig adós a magyar irodalomtudomány. Szalay László és Horváth Mihály művei együtt tárgyalandók Eötvös József és Kemény Zsigmond regényeivel, mint ahogyan Babits és Németh László munkássága sem jellemezhető anélkül, hogy ne szentelnénk kellő figyelmet Szekfű és Horváth János tevékenységének. Az irodalomról szóló irodalom sem rekeszhető ki. Megkülönböztetett figyelmet kell szentelni a történetírásnak, a néprajznak s a bölcsületnek (filozófiának). A társművészetek vizsgálatába éppúgy beletartozik a képzőművészeti és irodalmi kapcsolatok feltárása (például a biedermeier, a szecesszió vagy az avant-garde korszakaiban), mint ahogyan zene és irodalom sokrétű viszonyának feltárása. Ennek megfelelően, szükség van e területek szakértőinek bevonására.

A magyar kultúra az egyetemesnek a része. Hangsúlyozni kívánjuk a nemzetközi összefüggéseket, s a műveket hatástörténetük, utóéletük alapján kívánjuk megítélni. Ennek fontos része a magyar művek külföldi fogadtatása, ami gyakran lényegesen különbözik a magyarországi megítéléstől.

Mivel szigorúan akarjuk érvényesíteni a történetiséget, fontos szerepet kap az átértelmezés. Az olvasottság s általában a közönség vizsgálata is nélkülözhetetlen. Nemcsak a magas kultúrával, de az úgynevezett népszerűvel is kívánunk foglalkozni. Nemcsak Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady és József Attila műveiről szükséges új értelmezést adni, de Löwy Árpád verseiről, Körmendi Ferenc és Rejtő Jenő regényeiről sem lehet hallgatni. Ki kell térni olyan kérdésekre, amelyeket korábban – politikai okból – kényesnek vélték, s ezért elhallgattak. Közéjük tartozik irodalom és egyház (például Babits vagy Pilinszky és a római katolicizmus), valamint irodalmi és politikai mozgalmak (például a népi mozgalom és a politikai pártok) kapcsolata.

Mi a magyar irodalom? Az is, amit külföldön magyarul írnak, s az is, amit Magyarországon nem magyarul. A magyarországi latin nyelvű művek a középkortól legalábbis a tizennyolcadik századi jezsuiták költészetéig. Nem feledkezünk meg a két-nyelvűségről, tizennyolcadik századi francia versekről, Eötvös József, Lukács György vagy Márai Sándor németül írott munkáiról. Érdemi elemzésre vár a magyarországi zsidó és cigány irodalom. Alapos elemzést akarunk adni a nyugati magyar irodalomról, melyről eddig nem készült rendszerező áttekintés. Sőt, magyar születésű írók nem magyarul írtak, de magyar vonatkozásokat is magukban foglaló műveire is kiterjed a vizsgálat – baroness Orczy regényei, Arthur Koestler emlékezései, Almásy Éva francia vagy Fischer Tibor angol regényei sem maradhatnak ki ebből az irodalomtörténetből.

a) Az irodalomtörténet-írás esélyei

Mindenképpen szükséges az *irodalomtörténet-írás elméleti vizsgálata*, annak feltárása, hogy a történetiség sajátos elvárásrendszere milyen nyilvánvaló vagy feltáratlan szabályrendszert kényszerít a történetírók közösségére. Az irodalomtörténet-írás sokkal nehezebben képes csak elszakadni saját öröklött, 19. századi, haladáselvű sémáitól, szemben az irodalomelméleti felismerések és rendszerek szaporodásával mindig megújuló interpretációs gyakorlattal. A hagyományos irodalomtörténet-írói modell óhatatlanul eltompítja a többszólamúságot, és csak korlátozottan képes szakítani a vonalszerű előrehaladás és a mindentudás előítéleteivel. Egy sok szerzős, sok szempontú irodalomtörténet megírása tulajdonképpen gyakorlati válasz az ilyen jellegű kérdésekre, ám ettől függetlenül szükség van e kérdések történeti és elméleti végiggondolására is. Az alapvető kérdések következetes végiggondolása és jelen tudásunk szerint való tisztázása elengedhetetlen az egész vállalkozás sikere érdekében. A magyar irodalomtörténetek eddig vagy a nemzetjelleg fejlődéseként, vagy (1945 után) a haladó/nem haladó felosztás alapján értékelték a magyar irodalom egészét. Világos, hogy a 21. század elejére mindkét rendezőelv idejétmúlttá vált.

Az egyre táguló nemzetközi tudományos együttműködések és hatások korszakában hasonlóan komoly elméleti kihívások érik a *nemzeti irodalom fogalmát*, és egy *nemzeti irodalomtörténet megírásának lehetőségét*. Az újabban megjelent nemzeti irodalomtörténeti összefoglalások (mint amilyen a Denis Hollier szerkesztette angol nyelvű francia irodalomtörténet: *A New History of French Literature*. Harvard UP, Cambridge, MA., 1989) értékes tapasztalatokkal szolgálhatnak az új magyar irodalomtörténet írásában részt vevő munkatársaknak. Tanulmányok készülnek az alap kutatás részeként az utóbbi évtizedek külföldi (nyugati és más, például a lengyel irodalmat áttekintő) irodalomtörténeteinek összehasonlító vizsgálatáról.

b) Irodalmi intézményrendszerek

Az új magyar irodalomtörténet írásához alap kutatást kell végezni a kulturális életet befolyásoló *intézményrendszerek* – a kiadás, a cenzúra, az oktatás, a könyvtárak stb. – működését illetően, mégpedig átfogó jelleggel és a magyar irodalom teljes időszakára vonatkoztatva. A kánonképződés és a szöveg hagyományozódás változásainak feltárása biztosíthatja a történetiség elvének érvényre juttatását, s ezek vizsgálata az állandó újraértékelés módozatait is segíthet megvilágítani. A cenzúra tanulmányozása éppoly fontos, mint az eddig soha fel nem tárt gazdaságtörténeti vonatkozások elemzése. Külön figyelmet kell szentelni a publikáció eszközeinek változására, mivel ezek döntően befolyásolhatják a művek utóéletét. Például az 1910-es években igazán népszerűvé váló Krúdy művészetének nagy részét nem ismerjük, mivel korábbi írásai a századforduló korszakának egészen más szerkezetű és sokkal nagyobb számú sajtótermékeiben elszórva jelentek meg, szemben a későbbi, jobban ismert munkáival. Esetében az intézményrendszerek (periodikák) vizsgálata új bibliográfia megalkotásához és pályájának új értékeléséhez vezethet. Hasonló alap kutatás Kosztolányi esetében is indokolt. Az irodalmi tankönyvek, kézikönyvek és könyvsorozatok vizsgálata a kánonképződés mikéntjére

világíthat rá. Neves magyar egyetemi tanárok kéziratos hagyatékainak (jegyzetek, óravázlatok) vizsgálata fényt deríthet arra, mikor s mit tanítottak a magyar tudományegyetemen. A maitól lényegesen eltérő olvasási és befogadói szokások kutatása a régebbi korok irodalmának alaposabb megértéséhez vezethet; itt is jó-részt még feltáratlan anyagok feldolgozásáról van szó. Így például a 16–17. századi előszók vizsgálata a korabeli poétikák új áttekintését tenné lehetővé. Az intézményrendszerek vizsgálata magában foglalja az oktatási intézmények tudat- és ízlésformáló szerepének felmérését is. A francia École Normale Supérieure mintájára létrehozott Eötvös József Collegiumban nevelkedett írók és irodalmárok munkásságát érdemes volna az intézetben töltött évek felől átértékelni.

c) A magyar irodalom külföldi vonatkozásai, a magyar irodalom külföldön

Egy korszerű magyar irodalomtörténet nem kerülheti meg a magyar irodalom külföldi vonatkozásainak átfogó vizsgálatát. A külföldi megítélés, a fordítások és a kapcsolatok története nagyrészt eddig feltáratlan területe a magyar irodalomról való gondolkodásnak, mint ahogy a nyugati magyar irodalom értékelése sem tekinthető elvégzett feladatnak. Ilyen irányú alapkutatásra szinte minden korszakból szükség van. Fontos megvizsgálni, hogy a magyar humanisták munkássága miképpen része az európai humanista hagyománynak. Az 1945 utáni nyugati magyar emigráció irodalmának kiadványai és intézményei is érdekesek lehetnek. Milyen különleges szabályok irányítják a magyar irodalom külföldi fogadtatását? Milyen hatások befolyásolják egyes művek felértékelését, míg mások képtelenek utat találni a külföldi közönséghez?

Az új magyar irodalomtörténet

Az új magyar irodalomtörténet mintegy száznegyven, átlagosan egy ívnyi fejezetre tagolódik. Minden fejezet élén egy évszám áll, mely valamely intézmény (például Magyar Tudományos Akadémia) megalapítására, valamely színmű (*Bizánc*) bemutatójára, egy folyóirat (*Nyugat*) elindítására, egy döntő fontosságú mű (például az *Esti Kornél*), vagy fordítás (Baudelaire *Les Fleurs du Mal* című kötetének magyar változata), vagy kiadás (Balassi verseinek első nyomtatott közreadása) megjelenésére, sőt akár zenemű vagy film bemutatójára (például 1971: a *Szindbád* és a *Szerelem* című, irodalmi adaptációkon alapuló filmek elkészülte), vagy egy kiállítás megnyitására utal. A fejezet szerzője ezt mintegy kiindulópontnak tekinti valamely gondolatmenet kifejtéséhez. A cél az, hogy lehetőleg minden kérdéskörrel annak legjobb szakértője foglalkozzék. A szerzők köre tág lesz, átfogó tudományos együttműködés jön létre.

A mű tartalomjegyzékét a szerkesztők készítik el. A továbbiakban csak néhány példát említünk arra, milyen kérdéskörökkel foglalkozik egy-egy fejezet.

*a) A magyar irodalom története a kezdetektől 1527-ig**(Szerkesztő: Jankovits László)*

A tudománytörténet figyelembevételével át kell gondolni a nemzeti irodalomtörténet-írásból örökölt olyan korszakok szerepét, mint az ősköltészet és a lovagi irodalom. Az eddigiéknél alaposabban fel kell tárni a prózai munkák homiletikai, a verses munkák himnológiai háttérét. Az eddigiektől lényegesen eltérő szempontokat igényelne a magyarországi liturgikus színháték, a középkori passiók és mártírdramák, illetve a magyar középkori színházi élet megközelítése is. A *Mária-síralom* elemzése kiindulópontul szolgálhat a magyarországi Mária-kultusz részletes taglalásához.

Fontos feladat a latin és magyar nyelvűség, szó- és írásbeliség viszonyának megállapítása, különös tekintettel az úgynevezett kolostori irodalomra. Az utóbbi évtizedekben előkerült, de fel nem dolgozott szövegek és a neolatin filológia eredményei új megvilágításba helyezik a humanista irodalom történetét. A késő antik szövegmagyarázó eljárások humanista használata is figyelmet érdemel.

*b) 1528–1800**(Szerkesztő: Orlovsky Géza)*

A reformációtól a 18. század utolsó harmadáig tartó időszakot több markáns irodalmi-művelődési jelenség jellemzi. Ezek közül a legfontosabbak a reformáció magyarországi jelentkezése, a nyomtatott könyvkultúra terjedése, az anyanyelvűség szerepének megnövekedése, új irodalmi műfajok, formák meghonosodása. Az irodalmi jelenségek keretét az 1530-as évektől drámaian megváltozó geopolitikai viszonylatok adják; az önálló államiság bukása, a részekre szakadás új regionális fejlődési utak kialakulását eredményezi, valamint új kulturális beszédmódokat (vitatémák, toposzok, mitológémák stb.) hoz létre. Ez a részfeladat teszi szükségessé – többek között – a trubadúrok és Petrarca költészetének, Zrínyi és Tasso viszonyának, a megrendelő szerepének megvilágítását, az emlékezés mikéntjének és módjainak tisztázását. Új korszak nyitánya mutatható ki az 1760-as években (bécsi testőrség működése, Ráday Gedeon stb.), azonban a hagyományokhoz erőteljesen ragaszkodó irodalmi megnyilvánulások is jelen vannak a 18. század utolsó évtizedéig.

Az 1530 és 1790 közé eső időszak irodalom-felfogása archaikus, kevésbé reflektált, intézményrendszere kialakulatlan, strukturálatlan, az irodalmi beszédmód politikai és vallási kérdések köré rendeződik, résztvevőinek száma, köre nehezen kijelölhető. A magyar irodalomba természetszerűleg beleértendők a latin nyelven írott szövegek – egyáltalán a latin nyelven közvetítődő retorikai, poétikai hagyomány – és az összes, a térségben használt nyelv szöveganyaga is. Érdemes megvizsgálni a befogadó közeg nyelvi, kulturális, társadalmi és regionális rétegződését, az irodalomrendszert alakító intézmények (iskola, nyomda, könyvtár stb.) működését, a szövegek és jelenségek kötődését az egymás mellett élő irodalmi közvetítőrendszerekhez (szóbeliség, kéziratosság, nyomtatás). Miképpen kapcsolódik a magyar irodalom a szűkebb közép-európai térség irodalmához, valamint a tágabb világirodalmi jelenségekhez?

Balassi örökségének nyomon követése a hagyományozódás és a kiadás általános kérdéseit veti föl. A *Szentírás* fordításainak összehasonlító mérlegelése a szövegértelmezés és a hittudomány alapvető kérdéseivel vezet el. Az irodalomtörténeti hagyományban gyakran nemzetietlennek és hanyatlónak minősítik az 1710–1780 közötti időszakot, holott az utóbbi két évtized fontos átértelmezést hozott.

A színháztörténettel foglalkozó részek a korszak latin és magyar nyelvű vallásos és világi színjátszását állítják előtérbe, ez magába foglalja a magyarországi humanista színjátékot, a hitvitázó drámákat, az udvari színjátékokat, illetve a 17–18. századi farsangi játékokat és a közjátékokat, valamint az evangélikus, az unitárius, a református, illetve a jezsuita iskolai színjátszás sajátosságait. A vizsgálat tekintetbe veszi azokat a műfajokat, amelyek eddig nemcsak az irodalomtörténeti, de a színháztörténeti vizsgálódásokban sem kaptak jelentős szerepet.

c) 1801–2002

(Szerkesztők: Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Veres András)

A jezsuiták szerepéről sokat írtak az elmúlt évtizedekben, ezért itt viszonylag könnyű lesz összegezni az eredményeket. Elvégzendő viszont s kifejezetten átfogó igénnyel a kutatás, mely fényt deríthet a cenzúra szerepének változására. Egyes életművek esetében a tudományos munkát a még mindig feltáratlan szövegek felkutatásával kell kezdeni (ilyen például Kemény Zsigmond levelezése). Bonyolult kérdés a parlagiság értékalkotó jelentőségének megvilágítása.

A színháztörténeti részeket Imre Zoltán, Jákfalvi Magdolna és Kékesi Kun Árpád írja, meghozzá oly módon, hogy az eddigi szakirodalomhoz képest sokkal többet foglalkoznak a színházi előadással és a színház eddig csak járulékos elemének tekintett befogadással, illetve az adott előadást alakító társadalmi, politikai és történelmi összefüggésekkel. A színháztörténeti fejezetekben a színházat nem tekintjük irodalmi szövegek interpretációjának/adaptációjának, illetve színhelyének, tehát nem redukáljuk a színházat sem a dramatikus szövegre, sem az előadás-szövegre, hanem sokféle szerepet játszó intézményként vizsgáljuk, folyamatként és jelenségként. A kutatás az 1780-as évek színházi kezdeményezéseitől, a magyar színház állandósulási kísérletein, a Pesti Magyar Színház, majd a Nemzeti Színház építésén és megszervezésén, a színházi műfajok sokasodása miatt bekövetkező, az intézményrendszert érintő változásokon át az 1945 után és az 1989 után bekövetkezett változások színházi hatásáig terjed. A színház működését a kutatás a jelentős színházi személyiségek (rendező, drámaírók, színészek) figyelembevételével közelíti meg. A vizsgálat a kevésbé tárgyalt színházi műfajok (népszínmű, operett, kabaré) elemzését is magába foglalja.

A társművészetek elemzőinek s a néprajzosoknak is jelentékenyen hozzá kell járulniuk a paraszti s úgynevezett magas kultúra kölcsönhatásának, a cigányság szerepének, valamint az ezredéves kiállítás hatásának a vizsgálatához. A bölcelet s irodalom összefüggéseire, az irodalomfogalmak filozófiai-esztétikai hátterére Fehér M. István hozzájárulása derít fényt, a műfordításra Györffy Miklósa és Józán Ildikóé, az 1956 utáni korszakra vonatkozó fejezetekben a támogatott, túrt és tiltott irodalom hármasságának érvényesítésére és a középiskolai tankönyvek-

ről folytatott vitára Veres Andrásé. A líra és a próza nagy megújításának éveiről (1968, 1971, 1977, 1984) és az ezekhez kapcsolódó poétikai fordulatokról ír Kálmán C. György. Györffy Miklós fogja elkészíteni azt a fejezetet, amely a magyar irodalom és film kapcsolatát vizsgálja a 20. század hatvanas–hetvenes–nyolcvanas éveiben. A kérdés az, hogy a magyar film miképpen vette át egy időre a magyar irodalom hagyományos kulturális szerepét, milyen párhuzamos tematikai, stílári és poétikai törekvések mutatkoznak a korszak magyar elbeszélő irodalmában és filmjeiben.